

УДК 369.01

Рад Н. С.

Пенсійний фонд України в Донецькій області

ПЕНСІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ В УМОВАХ КРИЗОВОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Проаналізовано окремі питання реалізації соціальної політики у сфері пенсійного страхування в умовах політичної та кризової нестабільності. Підкреслено, що солідарна та накопичувальна системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та система недержавного пенсійного забезпечення є відображенням стану соціально-економічного розвитку суспільства. Дослідження сфокусовано на виявленні особливостей функціонування пенсійної системи в період кризи. Встановлено проблеми забезпечення соціальних гарантій та адміністрування пенсійної системи. Запропоновано напрями вдосконалення концепції пенсійної системи з урахуванням сучасного стану в контексті соціально-економічного розвитку держави.

Ключові слова: пенсійна система, глобалізація, криза, нестабільність, вплив, проблеми, вдосконалення.

Постановка проблеми. Формування високих соціальних стандартів у сфері пенсійного забезпечення є ознакою побудови соціальної держави [1]. Реалізація означеної мети потребує потужних фінансових ресурсів, а тривалість процесу пенсійного забезпечення через міжпоколінське вимірювання передбачає особливий характер його регулювання в напрямі мінімізації ризиків коливань щодо основних фінансових індикаторів. Трансформована роль людини як учасника сучасної пенсійної системи здебільшого є орієнтованою на планування застрахованою особою її пенсійних активів на довготривалу перспективу. А відсутність негативних та різких впливів на очікувані показники майбутніх пенсійних активів сприяє формуванню в учасників пенсійних відносин довіри до пенсійної системи та зумовлює в підсумку успішність її функціонування. Запровадженням у 2004 р. тривірневої пенсійної системи, що складається із солідарної і накопичувальної систем загальнообов'язкового державного пенсійного страхування і системи недержавного пенсійного забезпечення, було фактично закріплено страхові принципи, якими встановлена залежність розміру пенсійної виплати від тривалості страхового стажу та розміру доходів [2]. Формування фінансових ресурсів пенсійної системи залежить від параметрів пенсійного страхування відповідного рівня, здатності гармонійно функціонувати у нестабільному соціально-економічному середовищі, а також адекватно реагувати на сучасні кризові явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню різних аспектів функціонування пенсійної системи присвячували свої роботи багато науковців і практиків, серед яких Л.М. Капиця, С.В. Науменкова, В.Д. Роїк, Н.Ю. Борисенко, В.В. Капильцова, Б.О. Зайчук, С.О. Рибак, О.П. Коваль та багато інших. Однак питання забезпечення фінансової стабільності пенсійної системи в умовах триваючої нестабільності досліджені не повною мірою. З огляду на фінансово-економічні дисбаланси сучасного розвитку питання фінансового стану пенсійної системи потребують подальшого поглибленого вивчення.

Мета статті полягає в аналізі окремих аспектів функціонування вітчизняної пенсійної системи в умовах кризової нестабільності, виявленні проблемних питань та розробці напрямів її вдосконалення в контексті соціально-економічного розвитку держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вважається, що криза є проявом глибокого розладу (загострення протиріч), яка в економіці виявляється через перевиробництво товарного та перена-

гродаження виробничого і грошового капіталу [3, с. 323]. Поширення світової кризи практично на всі сфери суспільного життя в черговий раз спричинило активні дискусії в науковій і практичній площині щодо її причини, рушійних сил та особливостей.

Зазначається, що притаманні сучасному етапу суспільного розвитку глобалізаційні процеси визначають її характер, глибину, тривалість та подальші наслідки. Л.Е. Гранін та А.В. Коротаєв причину кризи вбачають саме у зростанні процесів глобалізації [4, с. 262]. Водночас автори підкреслюють, що саме фінансовий сектор є свого роду авангардом економічної глобалізації та одночасного поширення кризових явищ. При цьому спостерігається прагнення окремих дослідників надати кризі окремих специфічних властивостей, визначаючи її як фінансову, валютну, іпотечну тощо. Однак відхід від усвідомлення узагальненого (комплексного) поняття кризового явища, побудованих на підставі окремого причинно-наслідкового фактору, не може, на нашу думку, надати цілісного уявлення про означене явище в цілому і спричиняє лише його фрагментарні оцінки. Означене потребує подальшого врахування в існуючих концептуальних підходах до вивчення змістовного наповнення категорії кризового явища, механізму його дії (розвитку) та вироблення антикризових запобіжників.

Цілком природно, що світова фінансова криза матиме негативний вплив і на розвиток пенсійної системи. В умовах відходу пенсійного страхування від суто державних форм (гарантованого пенсійного забезпечення) і поступового руху в бік накопичувальних недержавних форм домінуючими факторами їх функціонування можна вважати економічну та фінансові сфери держави, адже закладений у механізмі пенсійного страхування потенціал формування інвестиційних ресурсів та можливість його використання в інноваційному розвитку економіки дають підстави для економічного зростання. Водночас під час формування та адміністрування пенсійних накопичень (інвестиційних ресурсів) варто враховувати особливості сучасного фінансово-економічного середовища. У цьому контексті особливо важливою його характеристикою є втрачання грошима своєї природи, на тлі чого відбуваються сучасні кризові явища.

При цьому однією з найбільш яскравих та нових рис сучасної кризи є перевиробництво грошей [4, с. 286]. Вважається, що саме неконтрольоване зростання грошової маси та посилення тенденції до безперервного поширення виробництва спричиняє глобальне перевиробництво товарів, що є неминучим наслідком відповідних розподільчих

відносин. Водночас у разі послаблення або зникнення попиту (переважно з причин недостатності для відшкодування пропозиції купівельною спроможністю населення), здійснюється його штучне стимулювання. Зокрема, під час останньої кризи як чинник такого стимулювання виступила банківська система та її інструменти кредитування. Означене, своєю чергою, маскувало обмеженість грошових коштів у населення. Отже, однією з постійних причин усіх криз є обмеженість розміру доходів людей для забезпечення достатнього (на їх погляд) рівня споживання. Здебільшого мова йде про наявну бідність або злиденність. Таким чином, це означає, що кризові явища завжди носять соціальний характер. Вирішення проблем модернізації соціальної сфери в напрямі підвищення рівня матеріального забезпечення громадян здатне також виконувати роль антикризового засобу [5, с. 12]. При цьому вважається, що ефективно протидіяти кризовим проявам можуть такі можливості пенсійної системи, як забезпечення соціальних стандартів (у короткотерміновій перспективі) та механізми, спроможні пов'язувати фінансові ресурси у довгострокові зобов'язання, що передбачені пенсійними системами накопичувального характеру [2]. Водночас існують і протилежні доводи, що обґрунтовують більш стриману реалізацію соціальних програм під час перебігу кризи.

Загалом, криза показала, що практично жодна форма нагромаджень не може гарантувати збереження заощаджень на старість. Окрім цього, відсутній досвід ефективної дії наявних антикризових інструментів в довготривалій перспективі. Пенсійна система потерпає від впливу багатьох дестабілізуючих кризових факторів. Окремі аспекти їх прояву та наслідків через функціонування пенсійної системи наведені в табл. 1.

Здебільшого превалює думка, що від демографічних негараздів більш за все потерпає солідарна пенсійна система, адже зростання питомої ваги пенсіонерів поряд зі зменшенням працюючих громадян визначає відповідні фінансові можливості та зобов'язання такого виду пенсійного страхування [9, с. 17]. Поряд із цим дослідники більш схильні до твердження щодо більшої стійкості до демографічних шоків пенсійних систем накопичувального характеру. О.П. Коваль, зокрема, вважає, що через власну парадигму система дру-гого рівня (у сучасних умовах) у принципі не може відчувати брак доходів, тому є абсолютно не вразливою до впливу будь-яких фінансових криз [8, с. 71]. Хоча на противагу таким оптимістичним твердженням Д. Котликофф та С. Бернс наводять докази ще вразливішого впливу демографічних коливань на поведінку фінансового ринку та сукупності показників, що визначають ефективність накопичувальних форм пенсійного страхування [10, с. 269–272]. Зважаючи на природність виникнення певних демографічних коливань, варто усвідомлювати можливість об'єктивного існування такої демографічної структури населення, що в подальшому спричинятиме періоди «бебі-бумів». Означене також має бути врахованим у довготривалому форматі планування роботи відповідної пенсійної системи.

Зазначено, що світова криза відіграла лише роль каталізатора в загостренні внутрішніх структурних дисбалансів та протиріч [11, с. 64–65]. Доречно припустити, що посилення глобалізаційних процесів дедалі поширюватимуть різновиди та прояви кризових явищ та їх масштаби. Подібної думки дотримується В.В. Козюк, який вважає, що структурні зрушення у сфері функціонування глобальної фінансової системи у своїй еволюційній перспективі демонструють

Таблиця 1

Основні прояви кризових явищ у функціонуванні пенсійної системи

Криза	Загальні ознаки	Прояви та наслідки в пенсійній системі
Демографічна	критичні показники основних демографічних груп населення: пенсіонерів та економічно-активних громадян	фінансова незбалансованість пенсійного фонду
Економічна	відсутність загальнодержавної економічної стратегії розвитку, слабка розвиненість, низька конкурентоздатність, незадовільний фінансовий стан учасників економічної діяльності	недостатній рівень зайнятості, низький рівень доходів населення, низька активність участі в пенсійному страхуванні
Фінансова	розбалансованість фінансової системи, нерозвиненість фінансового ринку та його інструментів	недостатня розвиненість накопичувальних форм пенсійного страхування, високий ступінь ризиків
Банківська	оскільки всі галузі економіки пов'язані між собою через банківську систему, проблема надійного прогнозування та попередження фінансових, валютних та банківських криз набуває особливого значення [6, с. 122–123]	фінансова незбалансованість пенсійних фондів, проблеми її прогнозованості в довготривалій перспективі
Валютна	частіше розуміється 25-відсоткове або більш високе знецінення національної валюти, що супроводжується 10-відсотковим або більше значним зростанням темпів знецінення валюти порівняно із середнім рівнем за останні п'ять років [6, с. 127]	фінансова незбалансованість пенсійних фондів, проблеми її прогнозованості в довготривалій перспективі
Політична	відсутність злагодженого владного механізму та стабільності в державі	відхід від страхових принципів, вплив на рівень пенсійного забезпечення в результаті політичних мотивів
Фіскальна	витрати, не пов'язані із майбутніми економічними вигодами, підприємці взагалі не хочуть здійснювати незалежно від того, значні вони чи малі [7, с. 33]	Тенденція до зниження добровільної сплати зобов'язань, наслідком чого є фінансова незбалансованість пенсійного фонду
Суспільна	дисбаланс суспільних інтересів (параметрична нерівність) [8, с. 69]	дисбаланс інтересів між учасниками пенсійних відносин залежно від їх належності до певної категорії
Сімейна	втрата (деформація) родинних зв'язків	зобов'язання щодо матеріальної підтримки літньої людини повністю покладається на державу
Духовна	втрата моральних цінностей, брак співчуття до людей	дискримінаційне становище пенсіонерів

Джерело: складено автором на основі [6–8]

змінюваність джерел нестабільності [12, с. 272]. Л.М. Капиця звертає увагу на відмінності механізмів формування фінансових криз кінця ХХ ст. Кризи 70–80-х років визначені ним як кризи державних фінансів. Домінуючу роль в їх виникненні відіграли нездатність держави правильно розпорядитись отриманими фінансовими ресурсами, неспроможність збирати податки, співвимірювати свої плани з реальними можливостями економіки, а також неефективність грошово-кредитної політики [6, с. 130]. Кризи більш пізнього періоду, на думку автора, були пов'язані з помилками приватного сектору, нездатністю банківської сфери адекватно оцінити фінансові ризики, а також нестачею у приймаючих рішення агентів усесвідомленої та якісної інформації.

З іншого боку, в основі причин кризи лежать недоліки, недосконалості та вади сучасних фінансових інструментів та світової фінансової системи, помилки у фінансово-кредитній політиці [4, с. 261; 13, с. 122; 14, с. 23–24]. Варто зауважити, що основний наголос у розвитку пенсійного страхування поступово переноситься на накопичувальні форми, середовищем функціонування яких є фінансовий ринок. Відмічено, що закріплена структура напрямів інвестиційної діяльності пенсійної системи є недосконалою (з огляду на діапазон потенційно можливих) для використання інвестиційних інструментів, а також з огляду на відсутність гнучкості у можливості розміщення активів іншими засобами [15, с. 11]. Доречно зауважити, що як специфічний сегмент страхової галузі, добровільні форми пенсійного страхування завжди перебували у стані латентної кризи. Адже через відсутність системного державного підходу до розвитку страхової галузі, дискредитаційні умови функціонування страхового сектору зумовлювався стабільно низький попит на страхові послуги з боку громадян та підприємницького сектору, низький рівень довіри до страхового ринку [16, с. 73]. На цьому фоні не мали можливості бути сформованими сталі страхові традиції у населення країни, такі як звичка до заощадження доходів та відтермінування споживання на більш пізній віковий період. В означеному контексті антикризові заходи мають бути системними в напрямі розвинення та закріплення страхових традицій.

Сучасні дослідження одноставно свідчать про надзвичайне загострення і поширення кризових явищ та їх поширення у глобалізованому форматі. За результатами дослідження загальносвітових кризових явищ Л.Є. Граніним і А.В. Коротчаєвим зазначено, що політичні інститути управління відстають від економіки, яка вже давно переросла національні кордони та потребує наднаціонального планування, а також якихось сумісних форм контролю над джерелами коливань фінансових та інших ринків [4, с. 261]. При цьому зростання фінансового сектора з усіма технологіями і масштабами, як стверджують дослідники, створює принципово нову ситуацію у світі, коли можна констатувати перехід до нової стадії постіндустріального (постмодернового) суспільства: від економіки, що виробляє послуги, до економіки, що виробляє гроші. І означене зростання фінансового сектору є однією з головних причин та харак-

теристик сучасної глобальної кризи [4, с. 286]. Таким чином, сучасні фінансові ринки несуть у собі критичний рівень ризикованості, непрогнозованості та нестабільності, які можуть у будь-яку мить спричинити нові кризові явища, що потребує вироблення сумісних запобіжних антикризових заходів.

Для запобігання фінансовим кризам Т.П. Богдан вважає доцільним перегляд набору цілей та інструментів грошово-кредитної політики, зокрема в напрямі утримання цінової та фінансової стабільності [17, с. 10]. При цьому спрямованість інструментарію грошово-кредитної політики повинна запобігати нарощуванню «бульбашок» на різні типи активів.

На думку А.І. Мярковського, до переліку призначених для ідентифікації ризиків та раннього попередження кризових явищ у системі державних фінансів України попереджувальних індикаторів пропонується включити саме фіскальні, макроекономічні та індикатори стану фінансових ринків [18, с. 22].

Варто звернути увагу, що окремими дослідниками робляться, серед іншого, спроби розглядати збудники кризових явищ як інструменти економічного зростання або рушійної сили до цього. Зокрема, пропонується задіяння старіючого населення в царині зайнятості через розширення сфери прикладання праці та трансформації уявлення про її форми [9, с. 16–17], адже в підсумку потенціал людини визначається не віком, а залежить від її здібностей до творчої праці та сприйняття новацій. Утім, як показує практика, людина охоче без примусу реалізує суспільну функцію лише на вигідних для себе умовах. Таким чином, параметри пенсійного страхування в умовах нестабільності та кризових явищ мають бути захищеними від кризових коливань та мати вигідні для учасника пенсійних відносин умови.

Висновки. Механізм пенсійної системи з поширенням кризових явищ ще не розкрив увесь наявний потенціал у напрямі реалізації соціальних цілей та активізації економічної діяльності країни. З метою вдосконалення концепції вітчизняної пенсійної системи в умовах сучасної нестабільності, на нашу думку, необхідно:

1. Визначити вразливі елементи (зони) пенсійної системи, що знаходяться під впливом кризових явищ.

2. Розробити та запровадити механізм запобігання та протидії кризовим впливам через посилення страхових принципів та традицій.

3. Розробити та запровадити систему стимулюючих чинників участі в пенсійній системі через удосконалення параметрів пенсійних виплат.

Реалізація перелічених заходів дасть змогу активізувати процес трансформації всіх трьох рівнів пенсійної системи, їх гармонізації із суспільним розвитком, що забезпечить підвищення рівня соціальної захищеності населення та подальший розвиток пенсійної системи в контексті соціально-економічного розвитку країни.

Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є вирішення проблем формування цілісної концепції пенсійної системи та гармонізації її функціонування в суспільному середовищі.

Список літератури:

1. Конституція України. – К. : Велес, 2006. – 48 с.
2. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 1058. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>

3. Варламов Т.П. Большая экономическая энциклопедия / Под ред. Т.П. Варламова. – М. : Эксмо, 2007. – 816 с.
4. Гранин Л.Е., Коротаев А.В. Глобальный кризис в ретроспективе: Краткая история подъемов и кризисов: от Ликурна до Гринспена / Л.Е. Гранин, А.В. Коротаев ; отв. ред. С.Ю. Малков. – М. : Либроком, 2010. – 336 с.
5. Рибак С.О. Фінансове забезпечення модернізації соціального захисту населення / С.О. Рибак // Фінанси України. – 2013. – № 1(206). – С. 7–21.
6. Капица Л.М. Индикаторы мирового развития / Л.М. Капица ; 2-е изд. – М. : МГИМО(У) МИД России, 2008. – 352 с.
7. Загородній А.Г., Пилипенко Л.М. Проблеми та шляхи вдосконалення пенсійної системи України / А.Г. Загородній, Л.М. Пилипенко // Фінанси України. – 2010. – № 6(175). – С. 15–24.
8. Коваль О.П. Місце й роль загальнообов'язкової накопичувальної складової в багаторівневій пенсійній системі України: антикризовий аспект / О.П. Коваль // Фінанси України. – 2012. – № 6(199). – С. 68–75.
9. Курило І.Д. Демографічне старіння: досягнення, перепона чи імператив / І.Д. Курило // Вісник Пенсійного фонду України. – 2015. – № 6(156). – С. 12–17.
10. Коттликофф Л., Бернс Б. Пенсионная система перед бурей: То, что нужно знать каждому о финансовом будущем своей страны / Л. Коттликофф, С. Бернс. – М. : ИРИСЭН, 2008. – 348 с.
11. Шинкарук Л.В. Макроекономічні передумови та перебіг економічної кризи в Україні / Л.В. Шинкарук // Фінанси України. – 2010. – № 2. – С. 61–69.
12. Козюк В.В. Монетарні засади глобальної фінансової стабільності : [монографія] / В.В. Козюк. – Тернопіль : Економічна думка, 2009. – 728 с.
13. Малік Є.О., Степура М.М. Макрофінансова стабілізація в Україні в сучасних умовах / Є.О. Малік, М.М. Степура // Фінанси України. – 2011. – № 5(186). – С. 119–124.
14. Буковинський С.А. Фінансова криза в Україні: вплив на розвиток економіки та деякі заходи з досягнення фінансової стабільності / С.А. Буковинський // Фінанси України. – 2010. – № 11(180). – С. 10–30.
15. Науменков С.В. Функціонування недержавних пенсійних фондів на ринку фінансових послуг України / С.В. Науменков // Фінанси України. – 2010. – № 4(173). – С. 3–16.
16. Супрун А.А., Хлівний В.К. Страховий ринок України в умовах системної кризи / А.А. Супрун, В.К. Хлівний // Фінанси України. – 2013. – № 9(214). – С. 68–75.
17. Богдан Т.П. Глобальна фінансова криза та виклики для економічної політики в посткризовий період / Т.П. Богдан // Фінанси України. – 2010. – № 6(175).
18. Мярковський А.І. Антикризове управління державними фінансами: питання стратегії та ефективних рішень / А.І. Мярковський // Фінанси України. – 2012. – № 12(205).

Рад Н. С.

Пенсионный фонд Украины в Донецкой области

ПЕНСИОННАЯ СИСТЕМА УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСНОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

Резюме

Проанализированы отдельные вопросы реализации социальной политики в сфере пенсионного страхования в условиях политической и кризисной нестабильности. Подчеркнуто, что солидарная и накопительная системы всеобязательного государственного пенсионного страхования и системы негосударственного пенсионного обеспечения являются отражением состояния социально-экономического развития общества. Исследование сфокусировано на выявлении особенностей функционирования пенсионной системы в период кризиса. Установлены проблемы обеспечения социальных гарантий и администрирования пенсионной системы. Предложены направления усовершенствования концепции пенсионной системы с учетом современного состояния в контексте социально-экономического развития государства. **Ключевые слова:** пенсионная система, глобализация, кризис, нестабильность, влияние, проблемы, усовершенствование.

Rad N. S.

Pension Fund of Ukraine in Donetsk Region

UKRAINE PENSION SYSTEM UNDER THE CONDITIONS OF CRISIS INSTABILITY

Summary

In this paper separate issues relating to social policy implementation in the field of retirement insurance in the conditions of political and crisis instability are investigated. It is emphasized that pay-as-you-go and defined contribution systems of comprehensive state pension insurance and non-state pension systems are the reflection of the state of society social and economic development. The investigation is focused on the identification of the features of pension system functioning during crisis activities. Problems related to provision of social safety and pension system administration are identified. The ways of improving the concept of pension system taking into account its current state in the context of social and economic development are proposed. **Key words:** pension system, globalization, crisis, instability, impact, problems, development.